

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1927

1. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΤΩ ΙΩΔΕΙΩ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

Ἐπανελάβομεν καὶ ἐφέτος τὰς ἐν τῷ Ἰωδαίῳ τοῦ Περικλέους ἀνασκαφὰς ἡμῶν δι' ὀλίγων ἐργατῶν δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀναλόγως τῶν ὀλίγων χρηματικῶν μέσων, ἅτινα κατ' ἔτος διαθέτει αὕτη.

Μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους γενομένην ἐντελῇ ἀποκάλυψιν ὀλοκλήρου τοῦ τοίχου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος (πρβ. Ἐκθεσίῳ μου ἀνασκαφῆς ἔτους 1926), δι' ἧς ἐμάθομεν καὶ τὸ μῆκος τούτου, ὅπερ ἦτο 63,40 μέτρ., προέβημεν ἐφέτος εἰς τὴν ἐξερεύνησιν τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ.

Τὸ οἰκοδόμημα, ὥς γνωστόν, ἀποκλίνει κατὰ 28° ἀπὸ τοῦ μαγνητικοῦ βορρᾶ.

Ὁ τοίχος οὗτος δὲν σφίζεται καλῶς, τμήματα δ' αὐτοῦ εὔρομεν κατὰ διαστήματα μόνον καὶ οὐχὶ ἐν συνεχείᾳ, ἐπεσκευασμένα κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐκ παντοίου ὕλικου. Καὶ ὁ τοίχος οὗτος, ὥς ἐν τῇ ΒΔ γωνίᾳ παρατηρεῖται, ἦτο ἔσωθεν ἐπενδεδυμένος διὰ μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιμελῶς εἰργασμένων, ὥς ἦτο καὶ ἐν τῇ ΒΑ πλευρᾷ.

Βαίνει δὲ κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου τοῦ Διονύσου, οὐχὶ ὅμως ἐντελῶς παραλλήλως τούτου, ἀλλὰ μὲ μικράν, ὥς εἵπομεν, ἀπόκλινιν, λόγφ τοῦ λοξοῦ προσανατολισμοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κτιρίου.

Δὲν ἔφερε δὲ ὀπισθεν ἄλλον ἀναλημματικὸν τοῖχον, ὥς ὁ τῆς βορείας πλευρᾶς, πρὸς προστασίαν διὰ τὴν συγκράτησιν τῶν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως κατερχομένων χωμάτων, ὑδάτων καὶ λίθων, καθότι ἐνταῦθα προστατεύεται, ὥς εἵπομεν, ὑπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἀνατολικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου, ὅπερ διήκει καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τοῦ τοίχου τούτου.

Ἀπεκαλύψαμεν δὲ καὶ τὸ ἀνάλημμα τοῦτο τοῦ θεάτρου μέχρι τοῦ στερεοῦ εἰς βάθος 7 μέτρων, ἔχον περὶ τοὺς δέκα ἁλλεπαλλήλους δόμους καὶ εἰς

μῆκος 25 μέτρων. Ἐκεῖ, εἰς βάθος πέντε μέτρων, εὔρομεν τάφους χριστιανικούς τοῦ Σ' καὶ Ζ' αἰῶνος, ἐν οἷς ὑπῆρχον πῆλιναι λυχνίαι φέρουσαι ἄνωθεν σταυρὸν ὥς καὶ πίθους περιέχοντας ὁστᾶ μικρῶν παιδῶν.

Δυστυχῶς ὁ δυτικὸς οὗτος τοῖχος τοῦ κτιρίου δὲν σώζεται μέχρι τοῦ τέρματος, καταστραφεῖς, ὥς φαίνεται, εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, καθότι ἐνταῦθα συνφικίσθη τὸ μέρος κατὰ τοὺς ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνους, ὥς εὔρομεν καὶ ἐφ' ὅλης τῆς μεσημβρινῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως ὁλόκληρον συνοικισμόν ἐκτισμένον ἐξ ὀλικοῦ εἰλημμένου ἐξ ἀρχαίων οἰκοδομημάτων καὶ διῇ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ὁδείου τοῦ ἐπὶ Ἀριοβαρζάνου ἀνοικοδομηθέντος, ὥς π.χ. τεμάχια μαρμαρίνων κιόνων ἀρραβδῶτων καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν χρόνων.

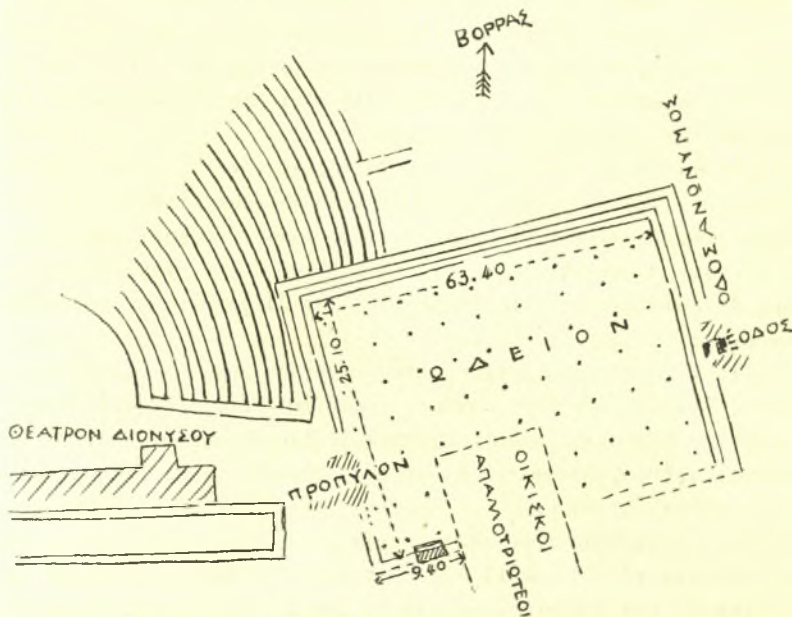
Ἐπίσης εὔρομεν μεσημβρινῶς καὶ ἐγγὺς τοῦ προπύλου τὸ ἐκεῖ διερχόμενον ὕδραγωγεῖον τῆς Ἐννεακρούνου, ἥτοι τετράγωνον πῆλινον ὀχετόν, καλυπτόμενον ἄνω δι' ὀριζοντίων πλακῶν ὕψ. 0,46, πλ. 0,30 καὶ πάχους 0,05. Τὸ ὕδραγωγεῖον τοῦτο εἶχομεν συναντήσει καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀνασκαφῶν ἡμῶν ἐν ἔτει 1914 κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κτιρίου κάτωθεν τοῦ ἐκεῖ διερχομένου Βαλεριανείου τείχους (Judeich Topographie von Athen σελ. 113· πρβ. ΑΕ 1914 σελ. 153). Τοῦτο διέρχεται νοτιῶς τοῦ προπύλου διευθυνόμενον πρὸς τὸν περίβολον τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ πρὸ τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ τοῦ Διονύσου (πρβ. Κουρουνιώτην ἐν ΑΔ 1914 σελ. 153) καὶ εἶτα πρὸς τὴν Ἐννεάκρουνον πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπου ἀνεκάλυψεν αὐτὴν ὁ καθηγητὴς Dörpfeld (πρβ. F. Graeber: «Die Enneakrunos» ἐν ΑΜ 1905 σ. 23).

Εἰς μῆκος 25 μέτρ. καθέτως ἀπὸ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ Ὁδείου ἡμῶν, ὀλίγῳ κατωτέρω τοῦ προπύλου καὶ εἰς ἀπόστασιν μέτρ. 9,40 εὔρομεν τμήμα τοίχου μῆκ. 3 μέτρ. (πρβ. σχέδιον ἐν εἰκ. 1) τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς αὐτοῦ τοῦ Ὁδείου, ὅπερ διευθύνεται πρὸς τὰς οἰκίας Ἀντωνακοπούλου καὶ Νάκη, τὰς μῆπω ἀπαλλοτριωθείσας καὶ οὕτω δὲν ἡδυνήθη ἡ σκαπάνη νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω εἰς τὴν ἐντελῇ μέχρι τοῦ τέρματος ἀποκάλυψιν τούτου.

Ἡ εὐρεσις τοῦ τμήματος τούτου τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ Ὁδείου εἶναι πολὺν σπουδαίαν καθότι ὀρίζει τὸ τέρμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ οὕτω διεπιστώσαμεν θετικῶς πλέον ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε σκαφικῆς ἐργασίας ὅτι αἱ τέσσαρες πλευραὶ τοῦ Ὁδείου δὲν ἔχουσι τὰς αὐτὰς διαστάσεις, διότι ἐνῶ ἡ βορεία ἔχει 63,40 μέτρ. ἡ δυτικὴ ἔχει 25,10. Καὶ τοῦτο, κατὰ τὸν Frickehaus, προέρχεται ἐκ τοῦ σχήματος τῆς σκηνῆς τοῦ Ξέρξου, γνώμη, πρὸς ἣν συμφωνῶν καὶ ὁ συνάδελφος κ. Ῥωμαῖος, λέγει, ὅτι ἡ σκηνὴ τοῦ Ξέρξου πρέπει νὰ εἴχῃ σχῆμα ὀρθογώνιον, ὥς συμβαίνει συνήθως προκειμένου περὶ τοῦ μέρους τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον λέγεται *σκηνή*. Διότι ὥς γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Πανσανίου (8,32,1), ὅστις ἀναφέρειν τὸ Θερόσιον, ἥτοι τὸ Βουλευτή-

ριον τῶν Ἀρχαδῶν, λέγει, ὅτι τοῦτο ἦτο τετράγωνον οἰκοδόμημα κτισθὲν κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ἀθήνησιν Ὡδεῖου τοῦ Περικλέους, ἐξ οὗ συνάγομεν ὅτι τοῦτο ἦτο τετράγωνον παραλληλόγραμμον (πρβ. Ἀνασκαφαὶ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐν Μεγαλοπόλει ἐν ἔτει 1890 — 2. Excavations at Megalopolis — Suppl. Papers of the Journal of Hell. Studies — Dörpfeld — Das griech. Theater σελ. 133 εἰκ. 55). Εἶχε δηλαδὴ τὸ Θεοσίλιον μῆκος μὲν 66 μέτρ., πλάτος δὲ 52 μέτρ.

Ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ὡδεῖῳ ἐγνωρίζομεν μέχρι τοῦδε μόνον τὸ μῆκος τῆς

Εἰκ. 1. Ὡδεῖον Περικλέους.

βορείας πλευρᾶς, ἥδη διὰ τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν ἐμάθομεν ὅτι τὸ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἦτο 25.10 μέτρ.

Εἶναι ἄρα πιθανώτατον ὅτι τὸ ὀρθογώνιον σχῆμα τῆς σκηνῆς εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὰ Μηδικὰ κατὰ τὸ σχέδιον τῆς σκηνῆς τοῦ Ξέρξου 490 π. Χ. καὶ ἐντεῦθεν ἀπεκαλύφθη λοιπὸν ὅτι καὶ τὸ Ὡδεῖον τοῦ Περικλέους δὲν ἦτο ἀκριβὲς τετράγωνον, ὥς ἀναφέρεται, διότι μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν τετράγωνον ὁ Πανσανίας ἐννοεῖ σχῆμα ἔχον οὐχὶ καὶ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ἴσας, ἀλλ' ἀπλῶς παραλληλόγραμμον τετράπλευρον, τοῦθ' ὅπερ ἐξάγομεν καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁμιλῶν ὁ Πανσανίας περὶ τῶν Ἑρμαϊκῶν στηλῶν ὀνομάζει τοὺς Ἑρμᾶς τούτους τετραγώνους (τετραγώνου ἐργασίας), ἐνῶ

εἶναι ὁ κορμὸς τούτων ἀπλῶς ὀρθογώνιος μὲ μεγαλειτέραν τὴν ἐμπροσθίαν πλευρὰν (πρβ. Πausanίαν Ἀρκαδικὰ VIII XLIII, 6 — Ρωμαῖον ἐν ΑΕ 1911 σελ. 157). Ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν Ἀγγλων τὸ ἐν Μεγαλοπόλει κτίσμα εἶχε διαστάσεις 66×52, ἡ δὲ σημασία τοῦ τετραγώνου, παρὰ Πausανίαν δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκλαμβάνηται μαθηματικῶς ἀκριβῆς.

Τὸ ἐπίμηκες ἄρα ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ Ὁδείου δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὴν παρὰ Πausανίαν εἶδῃσιν, τοῦναντίον συμφωνεῖ ἐξ ἄλλου πρὸς τὴν γνώμην τοῦ μακαρίτου καθηγητοῦ Frickenhauς περὶ τοῦ Ὁδείου.

Κατὰ ταύτην τὸ Ὁδεῖον τοῦ Περικλέους ἀφοῦ ἀναφέρεται ὅτι ἐποιήθη κατὰ μίμησιν τῆς σκηνῆς τοῦ Ξέρξου ὥφειλε νὰ ἔχῃ σχῆμα ἐπίμηκες ὀρθογώνιον παρόμοιον πρὸς τὸ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου, ὡς ἐφηρομόσθη μεταγενεστέρως.

Πρὸς τούτοις ἡ λέξις σκηνή, ἀνατολικῆς καταγωγῆς οὖσα, εἰσῆχθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Περσικῶν πολέμων, ἡ δὲ διὰ τῆς λέξεως δηλουμένη κατασκευὴ (κτιρίου) δὲν ὁμοιάζει πρὸς κυκλοτερεῇ κωνικὴν σκηνήν, ἀλλ' ἦτο ἐν τῇ Ἀνατολῇ εὐρύχωρον ὀρθογώνιον παραλληλόγραμμον κτίσμα, ὡς βλέπομεν ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῶν Περσικῶν καὶ Αἰγυπτιακῶν ἀρχαιοτήτων.

Τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, ἦτοι τοῦ Ὁδείου καὶ τοῦ Θεάτρου, ἰδίᾳ πρὸς τὸ μέρος ἔνθα τὸ πρόπυλον (ὄρ. σχέδιον 1), ἔχει ὑποστῇ μεγάλην ἀναστάτῳσιν καὶ καταστροφὴν διὰ τῆς οἰκοδομήσεως ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, κτισμάτων, ὧν θεμέλια εὗρομεν ἰδίως τῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρόνων, ὡς εἴπομεν.

Μετά τὸ πρόπυλον εὗρομεν τὸ τέρμα τοῦ τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς συμπίπτον πρὸς τὸ τῆς μεσημβρινῆς τοιαύτης. Ἦτο δὲ ὡς εἶδομεν τὸ μῆκος τοῦ τοίχου τῆς μὲν βορείας πλευρᾶς 63,40 μέτρα, τῶν δὲ τριῶν ἄλλων ἄγνωστον, καθόσον ὁ μὲν καθορισμὸς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς προέβη μόνον εἰς ἀρκετὸν μῆκος ἀνακοπεῖς περαιτέρω ἐκ τῆς ὑπάρξεως ἐκεῖ βαλεριανείου τείχους καὶ τοῦ ἐκεῖ διερχομένου σήμερον ἀωννύμου δρόμου (ὄρ. σχεδ. 1 καὶ ΑΕ 1922 σχέδ. ἀριθ. 1 καὶ 2).

Ἦδη διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὡς ἐκ τῆς εὐρέσεως τμήματος τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ κτιρίου, μανθάνομεν τὰς διαστάσεις τοῦ Ὁδείου ἡμῶν, ἀλλ' ἡ εὕρεσις τοῦ τοίχου τῆς μεσημβρινῆς ταύτης πλευρᾶς μὲ ἐνέβαλεν κατ' ἀρχὰς εἰς ἀπορίαν, ἂν ἔπρεπε νὰ ταυτίσω αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς ἢ ἂν δὲν ἐπεκτείνεται αὕτη περαιτέρω ὑπὸ τὰς ἀναπαλλοτριώτους οἰκίας, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω.

Τοιαῦτα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐφετείνης ἡμῶν ἀνασκαφῆς. Πρὸς προανατολισμὸν παραθέτω καὶ πρόχειρον σχέδιον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος

τοῦ τοίχου τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος ὥς καὶ τῶν κατὰ τὸ πρό-
 πυλον μερῶν ὅσον ἐξηρευνήσαμεν.

Πρὸς τούτοις ἐκαθαρίσαμεν καὶ τὸν ἤδη ἀπὸ ἐτῶν ἀνεσκαμμένον χῶρον
 τοῦ Ὡδείου, ὅστις εἶχε καλυφθῆ ἐκ τῶν ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως κατερχομένων
 χωμάτων καὶ λίθων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17 Δεκεμβρίου 1927.

Π. ΚΑΣΤΡΙΩΤΗΣ

2. ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΣΚΑΦΑΙ (1927)

Ἐφ' ἑτος σκαφικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τῆς
 χαράδρας.

Α') ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχθῆς. Τοῦ ναοῦ ὁ βόρειος τοίχος σύγκειται τὰ
 κάτω ἐκ πέντε δόμων, ὧν δύο μὲν, οἱ κατώτατοι (1^{ος} καὶ 2^{ος}), ὧς ὑπευθυν-
 τηρία (πρβ. στερεοβάτης, ὑποδομή, κρηπὶς, στοιβή, στρῶμα, στορά), εἰς δὲ
 ὥς εὐθυντηρία (3^{ος}), εἰς δὲ ὁ τῶν ὀρθοστατῶν (4^{ος}), εἰς δὲ ὁ τῶν κατα-
 ληπτῆρων (5^{ος})· καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ἔχουσι τοὺς λίθους παρὰ μῆκος κειμένους,
 ὁ δὲ 3^{ος} ἔχει τοὺς λίθους φορηθδόν, ἐξέχων ἐπικαρσίως ἔνδον τε καὶ ἔξωθεν·
 ὕψος δ' ἔχουσιν ὁ μὲν 1^{ος} 0 47, (= 1½ ποδ.), ὁ δὲ 2^{ος} 0 463, ὁ δὲ 3^{ος} 0 465,
 ὁ δὲ 4^{ος} 0 77, (= 2½ ποδ.), ὁ δὲ 5^{ος} 0 195, (δεκαδάκτυλος). Καὶ οἱ μὲν
 ὀρθοσταταί (4^{ος} δόμος), ἔχουσι πάχος 0 69, ἡγουν τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ἴσταν-
 ται δὲ δίστοιχοι ἐναλλάξ καὶ μονόστοιχοι· τοῦ δὲ 3^{ου} δόμου πολλοὶ λίθοι
 εἰσίν, ὧς εἰκαστόν, ἄλλοθεν εἰλημμένοι ἢ προπαρασκευασμένοι, ἵνα ἐν ἄλλῃ
 δόμῳ παρὰ μῆκος τεθῶσι· διότι φέρουσιν ἔξωθεν, ἡγουν ἐπὶ τῆς βορείου
 ἐπιφανείας, ἀναθύρωσιν, οἷον ὁ ἐξ ἀνατολῶν 1^{ος}, ἡγουν ὁ δυσμότης τῆς
 παραστάδος, ὁ 3^{ος}, ὁ 10^{ος}, ὁ 12^{ος}, 14^{ος}, 17^{ος}, 18^{ος}, 21^{ος}, 23^{ος}, 27^{ος}, ἴσως δὲ
 καὶ ὁ 2^{ος} κλπ, ἄλλοι δὲ εἰσιν ἔξωθεν ἀποκεκομμένοι καὶ ὁ μὲν 1^{ος} λίθος ἐξέ-
 χει τοῦ 4^{ου} δόμου πρὸς βορρᾶν 0 51, οἱ δὲ ἄλλοι ± 0 30 — 0 36, εἰς δὲ τῶν
 δυσμικωτάτων 0 26, ὁ δὲ δυσμότης τούτου 0 13 εἰρήσθω δὲ καὶ ὅτι ὁ δυσμι-
 κώτατος πῶρος τοῦ 3^{ου} δόμου ἐξέχει δυσμότης τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ δυσμι-
 κοῦ τοίχου 0 12. Ὁ 2^{ος} λίθος ἐξέχει πρὸς βορρᾶν 0 30, τοσοῦτον δ' ἔξέχουσι
 καὶ οἱ ἐξῆς (δυσμότης) πέντε, ἡγουν ἐπὶ τῆς αὐτῆς κεῖνται καθέτου· ὁ 3^{ος}
 λίθος φέρει, ὧς εἴρηται, ἔξωθεν ἀναθύρωσιν· ὁ 4^{ος} καὶ οἱ ἐξῆς πέντε εἰσιν
 ἀποκεκομμένοι ἔξωθεν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς ἔξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ
 βορείου τοίχου τοῦ ναοῦ. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ βορείου τοίχου ἐν μὲν
 τῷ προνάῳ ἔχει τὸ ἄκρον τῶν κάτω τριῶν δόμων ἐπὶ τῆς αὐτῆς τῷ 4^ῳ δόμῳ
 καθέτου· καὶ ὁ μὲν 1^{ος} λίθος τοῦ 3^{ου} δόμου, ἐπειδὴ ἐν Ἀμφιαρείῳ οἱ εἰργα-